

САВРЕМЕНО ЛИКОВНО СТВАРАЛАШТВО У КРАЉЕВУ

Појава и развој ликовног стваралаштва у Краљеву условљени су стицањем друштвено-економских услова, односно развојем средине и настанком обогаћеног и образованог слоја који је желео и могао да поседује уметничка дела. Привредни развој града у последњим деценијама прошлог века омогућио је нове и значајне градитељске подухвате са којима је у Краљево закорачила европска архитектура а којима су створени услови за отварање школа и за долазак школованих људи који су, најчешће као професори, културно унапредили средину. Њиховом активношћу покренуте су у Краљеву многе корисне културне активности: отварање градске читонице, оснивање Певачког друштва, осликавање црквеног иконостаса, урбанизовање града и друго.

Стекли су се временом услови и за одлазак на школовање првог ликовног уметника из Краљева. Био је то контроверзни Михаило М. Чебинац, изданак познате краљевачке трговачке и каменорезачке породице, који се школовао на Минхенској академији и кога, као вајара у Краљеву, крајем прошлог века помиње у својим описима српске земље познати немачки путописац Феликс Канц. На краљевачком гробљу очувано је неколико надгробних споменика са рељефном декорацијом израђених у Чебинчевој каменорезачкој радњи крајем прошлог и почетком овог века, свакако руком овог вајара.

У већ културно просвећеној средини имућнији Краљевчани почињу да наручују од уметника своје портрете. Радили су их у прво време уметници са стране, а затим и домаћи. У годинама на прелазу у овај век, Јован Сарић, председник општине краљевачке, доноси свој реалистички рабени портрет, по предању из Беча, рад непознатог уметника. Мару Црвчанин из старе краљевачке породице портретише у класицистичком маниру нама непознати уметник. После школовања у Београду, Краљевчане портретише Маржик. Иако је ових уметничких дела мало очувано, она говоре о постепеном културном сазревању средине.

Истовремено са урбанизовањем града, изграђиване су нове модерне грађанске куће, украшаване рељефном гипсаном декораци-

јом, па и пунијом пластиком, класицистичког и ренесансно-барокног типа али и са примесама модерне сецесије. Куће имућнијих грађана осликаване су орнаменталном декорацијом и представама крајолика и опремане уметнички обликованим мобилијаром и другим кућевним предметима. Изразит пример европског сјаја у Краљеву била је кућа Швалпчића, декорисана 1906/7. године, у којој је 1915. године, при повлачењу српске војске одсео Александар Караборбевих.

Сви ови напобирчени подаци говоре о стицању услова за појаву и формирање уметничког укуса и стварање могућности за просубивање уметничких вредности и значаја уметничког стваралаштва. Истовремено је стварана и неопходна друштвена основа за прихватање дела савремене уметности и за појаву савремених ликовних стваралаца.

Наравно, још увек се не може говорити о ликовном животу у Краљеву јер уметника скоро да нема а нема ни културних институција које би носиле развој и организовале ликовне изложбе. О наставницима цртања у краљевачкој нижој гимназији и њиховом евентуалном ликовном стваралаштву или и организовању ликовних манифестација нема доступних података, тако да Маржик остаје једини школовани савремени уметник у Краљеву све до пред други светски рат, до доласка у Краљево сликара и музичара Ванбела Бадулија за професора цртања и певања у Вишој гимназији 1938. године.

*

У јесен 1910. године започиње своје уметничко школовање Владислав Маржик, први краљевачки савремени ликовни уметник. Рођен у Краљеву 1896. године, у породици војног лекара чешког порекла, Маржик је у Краљеву провео детињство и стекао прве ликовне поуке, вероватно у школи од свог наставника цртања. Усмераван од учечног оца и свог кума и породичног пријатеља Борфа Радића, директора Ратарске школе у Краљеву, млади Маржик се уписује на београдску Уметничко-занатску школу као ванредни ученик. Због оштећења слуха, похађао је и полагао само предмете из практичне наставе.

Уметничко образовање Маржик је у Београду стицао од познатих српских уметника који су тада радили у Уметничко-занатској школи: Љубе Ивановића (цртање), Марка Мурата (акварелисање), Ристе и Бете Вукановић (сликање), Драгутина Инкиострија (орнаментисање) и Борфа Јовановића (вајање). Сви ови уметници били су истакнути носиоци развоја српске уметности у годинама на прелазу у нови век, афирмисани ствараоци, али више окренути превазиђеном реализму него модерним струјањима у европској уметности. Авангарду српске модерне уметности чинили су у време Маржиковог школовања Надежда Петровић, Милан Миловановић, Коста Миличевић, кога је Маржик сретао у школи, и други млађи ствараоци који су тих година у српску уметност увели импресио-

нистичке принципе стварања. Изузетак је међу предавачима донекле чинио Љуба Ивановић, који је на Маржика највише утицао, а од свих професора био најближи новом изразу и то више у графичком стваралаштву него у уљаном сликарству.

Током четворогодишњег школовања, које је завршио са одличним успехом, дружења са пријатељима уметницима, бављења на великим ликовним изложбама приређиваним тада у Београду, Маржик се оформио као сликар. Скоро да нема његових очуваних дела из времена школовања али се и на основу његових каснијих дела може сагледати уметничка зрелост и вредност његовог стваралаштва. Воштани пастел „Сеоски пут“ из 1914. године, једини је Маржиков очувани рад из времена школовања. Мотив је сликан слободно и сумарно али са уочљивом почетничком несигурношћу.

На распис Министра просвете од 28. маја 1929. године сви велики жупани у земљи достављали су одређене податке, данас веома драгоцене, о ликовним уметницима. Тако су међу бројним југословенским уметницима очувани и подаци о Маржику. У рубрици о изложбама наведено је да је Маржик излагао радове за време школовања у Београду. Вероватно се ради о његовом излагању на редовним годишњим изложбама радова ученика школе крајем школске године. Али у доступним приказима ових изложби у београдској штампи нема помена Маржикових радова па се ни на основу тога не може више рећи о његовим почетним радовима.

Ратне године Маржик је провео у Краљеву. Од почетка рата до новембра 1914. године био је болничар у краљевачкој резервној војној болници.

Из периода 1914—1918. године очувало се неколико Маржикових радова који су уврштени међу његова најбоља остварења. То су цртетжи старих објеката у Краљеву, малог формата, рађени оловком на папиру надахнуто, слободно и сигурно, више скице по свежини али праве слике по крајњем исходу. Настале су у годинама непосредно по школовању када је млади сликар трагајући за архитектонским објектима, попут Љубе Ивановића, сликао неоптерећен оценама и коректурама, истражујући и мотив и њему најбољи начин изражавања. Из 1916. и 1918. године се очувало неколико цртежа. То су представе неколико кућа у улици Цара Лазара у Краљеву и стари млин у Рибници, рађени сноповима паралелних линија, широким потезом, лако и надахнуто, на малом формату. Односи светло-тамних површина су уравнотежени и складни, светлост на слици разара форму али не до краја, тако да се чува јасна слика објекта. Врига за чврсту форму надвладала је светлост, сенке су постојане и обавијају представљене објекте. Импресионистичко треперење и транспарентност не уништавају форме већ слици дају свежину. Ретко када је сликар касније себи допуштао тако слободу у представљању омиљених објеката и ретко када је успевао да оствари тако зрела и добра дела. Овим својим делима Маржик се, изазром, свежином и вредношћу дела, потпуно уклапа у актуелне токове српског импресионизма. Настали у годинама када и нај-

боља импресионистичка дела Миловановића, Миличевића и других познатих српских сликара импресиониста, ови рани Маржикови радови, уз радове његовог учитеља Љубе Ивановића, стилски и тематски, а и технолошки су неопходна допуна уљаном сликарству родоначелника српског импресионизма и указују да је импресионистички израз у српској уметности обухватио до краја друге деценије читаво српско сликарство.

Маржикова молба Министарству просвете за постављање за наставника цртања у Краљевачкој Нижој гимназији почетком 1919. године није повољно решена и он већ у априлу тражи да му се одобри школовање на Академији у Прагу. У јесен исте године Маржик уписује прву годину студија, заправо припремни курс код Јозефа Лукоте. Следеће године учи сликарство код Влаха Буковца, познатог хрватског сликара. Уписује и трећу годину, али прекида школовање и враћа се у земљу.

Маржиково бављење у Прагу, водећем словенском културном центру, међу бројним младим интелектуалцима и уметницима из свих крајева чини се значајнијим од ликовног наука на Академији. У Маржиково време студирања прашка Академија је имала превазиђене педагошке принципе. Ово посебно важи за Буковца кога су амбициозни студенти, попут Милана Коњовића, брзо напустили. Вероватно је и Маржик тога био свестан па је трећу годину уписао код напреднијег Јакоба Обровског. Код Буковца Маржик је само потврдио научено у Београду: цртеж је основа добре слике. У наведеном распису министра просвете помиње се Маржиково излагање у Прагу. Ово се вероватно односи на његово суделовање на „Изложби југословенских сликара у Прагу“ коју је приредио Клуб југословенских студената ликовних уметности у Прагу, а које није потврђено другим изворима.

Скоро да се нису очували Маржикови радови из времена школовања на Академији у Прагу. Недавно пронађени акварел „Млин у Рибници“, настао у лето 1922. године, сликан је у духу прашких поука: чврст и сигуран цртеж онемогућава колористичку слободу. Боја је уоквирена реалистичком линијом објекта, документарна представа је превагнула над уметничком слободом. У попису слика који је доставио на распис министра просвете сликар наводи акварел „Чешка сељанка“ а 1950. године продао је у Крагујевцу два акварела под називом „Мотив из Чешке“ који су свакако настали у време школовања у Прагу. Може се само претпоставити да су сликани тврдо и документаристички попут очуваног рибничког акварела.

Крајем октобра 1922. године, Маржик је постављен за привременог учитеља вештина у Гимназији у Штипу. Како је остао само једну годину у Штипу, насликао је више слика и крајем школске 1922/23. године приредио самосталну изложбу слика у згради Гимназије. У поменутом попису слика Маржик наводи акварел „Султан-Муратова дамија у Штипу“ а у Народном музеју у Штипу чувају се два Маржикова дела са мотивима старог Штипа у техници аква-

рела, истоименог назива „Стари Штип“. И први, непознати, и друга два, очувана, дела представе су градског ентеријера са документарним значајем и испољеним опредељењем за чврст и сигуран цртеж и реалан објекат преко кога се распростиру белине и сенке.

Октобра 1923. године Маржик се из породичних разлога враћа у Краљево и од јануара наредне године предаје цртање и писање у Нижој гимназији а касније и у Занатској школи. Априла 1931. године, Одлуком Министарства просвете, отпуштен је из државне службе али је и касније повремено ангажован као привремени учитељ вештина у Занатској и Трговачкој школи. Најдуже је радио као службеник (инкасант) у градској Електричној централи.

Међуратни период Маржиковог рада и стваралаштва у Краљеву прати се по његовим ретким очуваним делима и штурим архивским подацима. Септембра 1944. године, при авионском бомбардовању Краљева, Маржикова кућа била је опустошена којом приликом су страдала сликарева бројна дела, многа са школовања у Београду и Прагу и радови из Штипа и међуратних година.

Поред педагошког рада у краљевачким школама и службовања у Електричној централи, Маржик је у овом периоду остварио више разноврсних дела која је у Краљеву и излагао. У поменутом распису наведено је да је излагао у Краљеву за време наставничке службе“. Иако овај податак није потврђен другим изворима као изложба у Штипу, може се сматрати поузданим. У Краљеву је Маржик у редовној наставничкој служби од почетка 1924. године а подаци на распис су достављени средином јуна 1929. године. У том временском распону, а вероватно на крају школске 1924. или 1925. године, како су обично изложбе приређиване, Маржик је приредио своју прву самосталну изложбу у Краљеву и вероватно прву ликовну изложбу која је одржана у Краљеву.

Из приложеног списка Маржикових радова, уз навођени распис, не може се видети када су која дела настала, јер нема године њиховог настанка, али се по називима и техникама може закључити да су највећи део његовог фонда чинила дела настала у Краљеву или инспирисана Краљевом и околином и да је сликао највише пејзаже са објектима, градски ентеријер а мање мртве природе, актове, портрете, радећи у уљу, акварелу и оловци.

По доступним датираним радовима види се да је цртеже радио на „прашки“ начин, не паралелним сноповима пуних линија већ смиреније, дифузним сенчењем у оквиру уравнотеженог цртежа. Такви су цртежи манастира Жиче из 1924. и 1935. године и мање студиозни цртежи старих кућа Вучковића у Чокојевцу из 1931. и 1933. године.

Мотиви рађени акварелом у функцији су објекта, више колорисани цртежи, са наглашеном документарношћу. Сачувани уљани радови — неколико мртвих природа, манастир Студеница — сликани

су коректно и промишљено, у тамном тоналитету, преко основног цртежа, поступним изграђивањем слике.

Мање успешно Маржик је радио црквено сликарство. Икону Рођења Христовог радио је 1931. године копирањем неког каснови-зантијског узора а зидне слике у цркви у Чукојевцу, такође 1931. године (Св. Никола, Св. Димитрија и Св. Петку Параскеву), попут фолклорних икона XIX века, на двобојној основи, ликова шематских и беживотних, крутих линијских драперија, смештених у шематизоване крајолике, технолошки неуспешно.

Маржик је у Краљеву упамћен по послератном стваралаштву и цртежима старог Краљева, али је његово дело настало између два рата ликовно вредније и значајније за развој ликовне културе у Краљеву. Дуго година он је у Краљеву био једини ликовни ствара-лац и педагог и у овој средини обавио је пионирску улогу у ликовном просвећивању.

Године пред други светски рат у Краљеву доносе многе дина-мичније ликовне догађаје а појављује се више ликовних стваралаца. Томе несумњиво доприносе оснивање Више гимназије и долазак више школованих људи, отварање Фабрике вагона и Фабрике авио-на, стварање напредне интелигенције. Поред школованих сликара појављују се и први аматерски ликовни ствараоци. Краљевачке локалне новине „Народна самоуправа“ најављују 1938. године само-сталну изложбу слика самоуког сликара, краљевачког полицијског присуства, Мирка Живановића која ће бити отворена 25. септембра у Соколском дому. Није познато какав је одзив публике имала ова изложба али се зна да је била повод оштрењу критичарских пера и повод за појаву прве ликовне критике у Краљеву.*

* Народни музеј у Краљеву у сарадњи са Институтом за историју уметности Фило-зофског факултета у Београду, покренуо је вишегодишњи научно-истраживачки пројекат „Ликовно стваралаштво краљевачког подручја 1900—1970.“ који се финансира из средстава Основне заједнице науке региона Краљево. Истраживачким тимом руководи др Драгућин Тошић, научни сарадник Института. За овај прилог коришћени су резултати истраживања на овом пројекту.